

3. Закон України «Про очищення влади» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.zakon.org.ua;
4. Косвінцев О. Люстрація: як українцям очистити владу від «накипу» [Електронний ресурс] / О. Косвінцев — Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?lyustratsiya_yak_ukrayintsyam_ochistiti_vladu_vid_nakipu&objectId=1286662
5. Москалюк О. Що робити з законом про люстрацію [Електронний ресурс] / О. Москалюк. — Режим доступу : <http://tsn.ua/blogi/themes/law/scho-robiti-z-zakonom-pro-lyustraciyu-371622.html>
6. Седлецька Н. Регіонали проти люстрації [Електронний ресурс] / Н. Седлецька. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/12/10/7047068/?attempt=1>
7. Шевчук С. Люстрація та ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління [Електронний ресурс] / С. Шевчук. — Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?ad=2140>

УДК 314.303

Г.П. Щедрова

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті обґрунтовується необхідність актуалізації демографічної політики як чинника національної безпеки держави. Аналізується досвід України та деяких європейських країн щодо політики відтворення населення, сучасних методів реалізації ефективної демографічної політики.

Ключові слова: політика, національна безпека, демографічна політика.

В статье обосновывается необходимость актуализации демографической политики как фактора национальной безопасности государства. Анализируется опыт Украины и некоторых европейских стран относительно политики воспроизведения населения, современных методов реализации эффективной демографической политики.

Ключевые слова: политика, национальная безопасность, демографическая политика.

In the article necessity of actualisation of a demographic policy as factor of national safety of the state is proved. Experience of Ukraine and some European countries concerning a policy of reproduction of the population, modern methods of realisation of an effective demographic policy is analyzed.

Key words: policy, national safety, demographic policy.

Постановка проблеми. Аналізуючи сучасну політику держави щодо відтворення населення в Україні, вважаємо за необхідне актуалізувати важливість урахування в ній сучасних національних демографічних інтересів. Вони визначаються сукупністю збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості на основі конституційних прав громадян України. Сутність демографічних інтересів держави і суспільства полягає у формуванні такого типу відтворення населення, основними характерними ознаками якого мають бути брак депопуляції; свідомо регульована народжуваність, спрямована на повне заміщення батьківських поколінь, зменшення показників смертності та збільшення тривалості життя; прогресивна статевовікова структура населення; оптимальні внутрішні й зовнішні міграційні процеси; укріплення родини як соціального інституту, найбільш сприятливого для реалізації сформованої потреби в дітях, їхнього виховання.

Таким чином, демографічна політика держави – це діяльність органів державного управління і соціальних інститутів, спрямована на створення сталих кількісних та якісних параметрів відтворення населення як частина соціальної, економічної політики суспільства в цілому. Потребують поліпшення якісні характеристики населення України та гармонізація його відтворення. При цьому сутність реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у збільшенні чисельності населення, збереженні і відтворенні його життєвого і трудового потенціалів .

В Україні спостерігаються негативні демографічні тенденції, що опосередковано позначається на національній безпеці держави. Навіть саме визначення національної безпеки як захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, зумовлює необхідність включення демографічної політики до концептуальних основ національної безпеки України. А реалізація національної безпеки – це сталий розвиток, ефективна зовнішня політика та могутність держави.

Наразі сучасну демографічну ситуацію в Україні експерти-демографи вважають кризовою. За прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, до 2050 р. населення України може зменшитися до 35 млн осіб. На сьогодні за кількістю населення Україна займає п'яте місце в Європі (після Німеччини, Італії, Великої Британії, Франції) та 21 місце у світі. На її частку припадає 7,3 % населення Європи та 1 % населення Землі. Процес відновлення незалежності в 1991 р. сприяв створенню умов для консолідації українців, розвитку їх етнічної самосвідомості, згуртуванню всіх, хто відчуває приналежність до української нації, навколо історичної батьківщини [3].

Відповідаючи на цю суспільну потребу, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту України спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України розробили проект стратегії демографічного розвитку на 2006–2015 рр. Стратегію демографічного розвитку України створено відповідно до Концепції демографічного розвитку на 2005–2015 рр., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2004 р., на виконання рекомендацій парламентських слухань «Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки», затверджених Постановою Верховної Ради України від 5 червня 2003 р., і доручення Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2005 р.

Серед головних завдань і напрямів стратегії вирізняють такі, як-от: скорочення масштабів нелегальної трудової міграції населення за межі країни; забезпечення соціальної захищеності українських працівників за кордоном; забезпечення зворотності зовнішніх трудових поїздок; якнайширше залучення міграційних грошей в економіку України; запобігання зниженню кваліфікації високоосвічених спеціалістів у зв'язку з заняттям за кордоном низькокваліфікованими роботами; недопущення нелегальної міграції (насамперед транзиту нелегальних мігрантів з країн третього світу через територію України); сприяння поверненню етнічних українців, представників раніше депортованих народів та залучення

обмежених груп вихідців з афро-азіатських країн; розширення можливостей легального працевлаштування українських громадян за кордоном; активна імміграційна політика і под.

Ці завдання є архіважливими для держави, адже за даними Державної служби статистики за 2013 рік, населення України, починаючи з 1990 р. по 2013 р. постійно знижувалося – з 52 мільйонів до сучасних 45,5 мільйонів осіб. Ця тенденція залишається стійкою: за 2012 рік населення зменшилося майже на 100 тисяч осіб, хоча показники народжуваності зросли за останні три роки. Лише у 2003 р. демографічні зміни в країні постали об'єктом парламентських слухань «Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки». За 10 років чисельність населення зменшилася майже на 4,5 млн осіб.

Чисельність населення в Україні на 1 лютого 2014р. становила 45410,1 тис. осіб. Упродовж січня 2014р. чисельність населення зменшилася на 16,1 тис. осіб, що в розрахунку на 1000 наявного населення становило 4,2особи. Лише у шести регіонах країни зафіксовано приріст населення: Севастополь (міськрада), Рівненська область, м. Київ, Закарпатська, Волинська та Чернівецька області (4,1–0,4 особи на 1000 наявного населення). Зменшення чисельності населення країни відбулося за рахунок природного скорочення – 20,1 тис. осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст населення – 4,0 тис. осіб. Порівняно з січнем 2013р. обсяг природного скорочення збільшився на 0,7 тис. осіб, або з 5,0 до 5,2 особи в розрахунку на 1000 наявного населення. Природне скорочення спостерігалось у 24 регіонах країни, і тільки в Закарпатській, Рівненській областях та м.Києві зареєстровано природний приріст населення (1,5–1,0 особи на 1000 наявного населення). Залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених: на 100 померлих – 67 народжених.

Серед регіонів України спостерігалася значна диференціація рівня народжуваності: від 8,3 народжених на 1000 наявного населення у Сумській області до 14,7 у Рівненській.

Серед прибулих в Україну впродовж січня 2014р. іммігранти з країн СНД становили 55,1%, решта (44,9%) – з інших країн. Серед вибулих з України 39,0% виїхали до країн СНД і 61,0% – до інших країн [2].

Європейські країни, які зараз переживають третю фазу демографічного переходу, а через це мають зростання тенденції до старіння населення, теж замислилися над потужним впливом демографічних процесів на власний соціально-економічний розвиток та політичну стабільність. Для європейських політиків очевидно, що за період 2005–2050 років чисельність населення в «Старій Європі» скоротиться на 75 млн або на 10,3 %. І це стало причиною прийняття низки документів, які регулюють ситуацію в усіх сферах (соціально-економічній, міграційній, соціокультурній), що відчуватимуть вплив демографічних змін. Так, у 2005 р. Єврокомісія видала повідомлення «Зелена книга. Боротьба з демографічними змінами: нова солідарність між поколіннями», в якій містився аналіз викликів європейської демографії, пропозиції модернізації систем соціального захисту, нового підходу до «робочого життєвого циклу», про збільшення жіночої зайнятості та працевлаштування літніх працівників – про нове місце для «літніх людей», про заходи з підтримки народжуваності, використання імміграції, створення можливостей для інвестицій, забезпечення балансу між поколіннями (пенсійні реформи).

Отже, демографічна політика в Україні та в Європейських країнах постала найактуальнішим чинником ефективності політичної дії в інших сферах, і, відповідно, потребує нових політологічних досліджень.

Аналіз актуальних досліджень. Традиційно вивчення демографічних процесів проводяться в демографічній царині, методологія якої сформована такими дослідниками, як А. Вишнівський, А. Волков, А. Кваша, Л. Рибаківський, Б. Смулевич, Б. Урланис та ін. Значним є вклад Д. І. Валентея та його школи, вихідці якої замислилися над проблемами диференціації понять «демографічна політика» та «політика у сфері народонаселення», розрізняючи їх. Особливим є вклад українських

дослідників: М. Птухи, В. Волого, Е. Лібанової, В. Стешенко, В. Никітенко, С. Пірожкова, О. Позняка. Незважаючи на значну історіографію з методології демографії, напрацювань у сфері політології з дослідження демографічної політики майже не існує [1, с. 283]. Власне формування демографічної політики як комплексної системи дій, що спрямована на стабілізацію соціально-політичного та соціально-економічного розвитку, теж тільки розпочинається. Цій проблемі присвячують свої праці В. Архангельський, Д. Вовк, С. Градіровський, С. Захаров, М. Клупт, Р. Ніфантова, С. Нічіпоренко та ін.

Через недостатню методологічну обґрунтованість демографічної політики як об'єкта дослідження політології **метою даної статті** є аналіз теоретико-методологічних основ аналізу ефективності державних заходів у сфері демографічної діяльності з метою актуалізації і нарощування нових дієвих механізмів політичних інститутів і процесів.

Виклад основного матеріалу. На думку С. Захарова, демографічна політика, навіть якщо вона прямо й не спрямована на зміну рівня народжуваності, тобто в найбільш загальному випадку: а) може приводити до не тільки бажаних і передбачуваних, але й до небажаних і непередбачених демографічних результатів; б) може викликати негативні соціальні наслідки [4, с. 37]. Світова історія демонструє, що різкі зміни швидкості плину демографічних процесів не проходять безболісно для підсистем суспільства [4, с. 38].

Встановлення ефективності демографічних заходів постає проблемою через брак та недосконалість методик аналізу. Так, наприклад, якщо мета політики зводиться до збільшення чисельності громадян, то при оцінці ефекту політики народжуваності слід виходити не з того, наскільки більше дітей народилося в тому або іншому році, а наскільки більше дітей було народжено реальними поколіннями батьків, що знаходилися в активному репродуктивному віці у момент дії політики. На сьогодні бракує досліджень з результатів впливу демографічної політики на всі сфери життєдіяльності

суспільства. Невирішеним є методологічне завдання побудови моніторингу результатів управлінського впливу на компоненти відтворення народонаселення (аналіз розвитку родини, репродуктивної мотивації, міграційної ситуації). Також, наприклад, на думку М. Клупта, в методології досліджень бракує розуміння різниці між соціально-економічною політикою і демографічною політикою [5, с. 44].

Дається взнаки бідність освітнього бюджету, відсутність відповідної освіти серед населення, державного роз'яснення політичного курсу і под. Про те, що «Демографічна політика» має бути окремою навчальною дисципліною в межах «Науки про державу», зазначав ще шведський теоретик початку ХХ ст. – Рудольф Челлен. Розробляючи схему «політики» – «науки про державу», в праці «Основні начала системи політики» він поряд з геополітикою (наука про державу як територію), екополітикою (наука про господарське життя держави), соціополітикою (державна як спільнота), кратнополітикою (державна як влада) називав також демополітику як окрему науку, що досліджує та сприяє регулюванню населення держави – «державного народу» [9, s. 104–105]. У системі демополітики він виокремив: етнополітику (вивчає етносклад), психополітику (вивчає національний характер та діяльність держави у сфері морального та інтелектуального виховання), плетополітику (досліджує число – «тіло народу», встановлює рівень забезпечення потреб населення, його фізичні якості). Незважаючи на те, що схема демополітики виявилася спірною, це була одна з перших спроб визначення демографічної політики в якості об'єкта політичного аналізу.

Відомо, що поняття «демографія» у науковий обіг увів французький учений А. Гійяр. У 1855 році була опублікована його праця «Елементи статистики людини, чи Порівняльна демографія». На початку ХХ ст. відомий шведський теоретик Р. Челлен у праці «Основні начала системи політики» поряд з геополітикою (наука про державу як територію), екополітикою (наука про господарське життя держави), соціополітикою (державна як спільнота), кратнополітикою (державна як влада) називав також демополітику

як окрему науку, що досліджує та сприяє регулюванню населення держави – «державного народу» [9, s. 104–105]. У системі демополітики він виокремив: етнополітику (вивчає етносклад), психополітику (вивчає національний характер та діяльність держави у сфері морального та інтелектуального виховання), плетополітику (досліджує число – «тіло народу», встановлює рівень забезпечення потреб населення, його фізичні якості). Незважаючи на те, що схема демополітики виявилася спірною, це була одна з перших спроб визначення демографічної політики в якості об'єкта політичного аналізу.

Представники наукової школи Д. І. Валентя з Московського державного університету першими обґрунтували й використали програмно-цільовий підхід при проведенні соціально-демографічної політики. У колективній праці за редакцією Д. І. Валентя «Система знань про народонаселення» (1976 р.), вперше було використано поняття «демографічна політика» для визначення системи знань, яка дозволяє здійснювати управління відтворенням населення. Але за відсутності політології аналіз державної політики у сфері демографічного розвитку та політики розвитку народонаселення поставали об'єктом уваги саме демографії.

Дослідники також звертають увагу на різницю понять «політична демографія» та «демографічна політика». Якщо політична демографія досліджує політичні характеристики народонаселення, то демографічна політика є прикладним напрямом політології, який має за мету дослідження політичного процесу прийняття рішень, які впливають на тип, якість системи відтворення народонаселення. Диференціація понять та становлення методології дослідження демографічної політики, таким чином, постає важливим завданням сучасної політології, яка має внести свій вклад у систематизацію понять та сприяти політичним заходам, спрямованим на оптимізацію демографічного потенціалу як чинника соціально-політичної стабільності [7. с. 59].

Проблемам демографічного розвитку присвячено чимало робіт українських дослідників. Зокрема, реалізацію демографічної політики в Україні з огляду на сучасні демографічні тенденції досліджують Е. Лібанова, Г. Старостенко, В. Стешенко, Л. Чуйко, В. Никітенко, І. Прибиткова, В. Піскунов, В. Позняк. Проблематика міграційного заміщення трудоресурсного потенціалу України з огляду на демографічні особливості розвитку країни є в полі зору дослідників О. Маліновської, О. Піщуліної, Б. Лановіка, О. Леонтенко та ін. Питанням реакції приймаючого населення (аналіз розвитку ідентичності, мігрантофобії, ксенофобії) приділена увага в працях В. Кузнєцова, І. Кресіної та ін. Усі ці дослідники аналізують комплекс питань, пов'язаних із розвитком народонаселення країни, оскільки визнають демографічний чинник найголовнішим у соціально-політичному процесі.

У цьому сенсі важливим має стати здійснення на систематичній основі аналізу політичної ситуації, коли робиться зріз на рівні відносин між різними верствами населення з усіх сфер життя, а потім дані цього аналізу стають основою для майбутніх політичних рішень.

Так, гостро важливою наразі є політика у сфері охорони здоров'я. Наприклад, доступ до питної води мають лише 80 % населення (89 % – міського та 71 % – сільського). До санітарних зручностей доступ мають 52 % населення. За показником тривалості життя Україна переживає істотне відставання (5,5 %) від східноєвропейських країн, та на 10,9 % – від країн ЄС. Надлишкова передчасна смертність (у віці до 65 років) зумовлює втрату майже 11 років загальної тривалості життя. Ризик смерті для чоловіків у віці 20–24 роки у 3,3 раза перевищує ризик для жінок, а ймовірність смерті у працездатному віці для чоловіка досягає 37 %. Низька якість сфери охорони здоров'я впливає на невідтворення населення. Через це, за даними на 1 березня 2012 р., чисельність продовжує зменшуватися і налічує 45,6 млн, що порівняно з минулим роком майже на 150 тис. осіб менше. При цьому посилюється погіршення репродуктивного здоров'я населення: 7 % жінок дітородного віку, тобто майже 870 тис. подружніх пар не мають дітей через

захворювання жінок; рівень смертності дітей віком до одного року та чоловіків працездатного віку є найвищими у Європі. За прогнозами, при збереженні негативних демографічних тенденцій населення України у 2026 р. буде складати від 40 до 43 млн осіб. Втім, незважаючи на подальше загальне скорочення чисельності населення через підвищення смертності, у 2013 році відбулося невелике збільшення народжених порівняно з 2011 роком (з 497 тис. народжених у 2010 р. кількість зросла до 520 тис. у 2013 р.). Такі зміни пов'язані з введенням в дію Концепції демографічного розвитку на 2005-2015 рр. та Стратегії демографічного розвитку України на 2006-2015 рр. Так, держава встановила певні види допомоги: допомогу по вагітності та пологах (допомога призначається у розмірі 100 % середньої зарплати для працюючих (але не менш 25 % прожиткового мінімуму); одноразова допомога при народженні дитини в Україні. Всі питання, що стосуються виплат при народженні дитини, регулюються нормами Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Держава надає деяку допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею 3-х років. Допомога призначається не менше прожиткового мінімуму. Величина її розраховується як різниця прожиткового мінімуму для працездатного населення та середньомісячного доходу сім'ї на людину за попередні 6 місяців (але не менше 130 грн). Тобто мінімальна величина допомоги складає 130 грн на кожну дитину віком до 3 років. Максимальний розмір допомоги встановлений у розмірі 972 грн на період з 01.01.2013 по 30.11.2013 рр. і 1032 грн – на період з 01.12.2013 р. Крім цих виплат, в Україні діють програми соціальної підтримки малозабезпечених та багатодітних сімей, матерів-одиначок та інших категорій громадян. Певним чином, ці виплати вплинули на невелике підвищення народжуваності в країні, але, на жаль, не змінили стан природного поновлення поколінь, яке залишилося від'ємним. Продовжує фіксуватися зростання міграційного приросту. Так, у період із січня по вересень 2013 р. міграційний приріст населення України склав 19,7 тис. осіб, у той час як у 2006 р. такий приріст

складав лише 6,5 тис. осіб за аналогічний період. В'їзд в Україну відбувається переважно з країн, що розвиваються. Між тим, масштаби еміграції з країни також залишаються великими.

На жаль, кризовий стан в усіх сферах розвитку політики народонаселення (у сфері праці, соціальна політика, політика охорони здоров'я, освітня політика, політика планування родини, міграційна політика і под.) впливає на дієвість заходів демографічної політики, які залежать від ситуації в інших сферах. Поліпшення стану у сфері демографічної політики (підвищення рівня народжуваності) через підвищення одноразових виплат за народження дитини, на жаль, стає химерним та короточасним, оскільки такий приріст народжуваності не підтримується заходами інших сфер політики, які мали б бути спрямованими на підвищення тривалості та якості життя населення. Відтак, програмні положення Стратегії демографічного розвитку мають бути цілеспрямовано підтримані реалізацією програм в інших сферах політики народонаселення України [6, с. 224].

Наведені характеристики соціального та демографічного розвитку України свідчать, що сьогодні держава перейшла межу припустимого зниження показників демографічного відтворення та життєвого рівня населення по всіх індикаторах для основної маси своїх громадян. Процеси демографічної деградації, погіршення соціальних умов відтворення позначаються на економічному реформуванні.

Стабільність держави передусім базується на наявності національного ресурсного потенціалу, зокрема й людського, який не є назавжди даний та відтворюваний незалежно від умов, в якому він функціонує. Як і матеріальний ресурс, ресурс людського капіталу може вичерпуватися аж до втрати відтворювальної спроможності, достатньої для незалежного, успішного та стабільного розвитку країни. Чим довший період стагнації та деградації у процесі відтворення, тим менш ймовірності поновлення не тільки оптимальних, а навіть вихідних з початку процесу погіршення, його параметрів. Це відбувається в результаті інерційності характеру

демографічних процесів та їхньої слабкої керованості заходами державної політики.

Виходячи з багатовимірності людського розвитку, основними показниками людського капіталу можна вважати: тривалість життя при народженні, стан здоров'я населення, сумарний коефіцієнт плідності, рівень освіти населення, рівень його доходів. У динаміці ці показники відтворюють існуючі тенденції у стані людського капіталу країни [8].

Таким чином, демографічна криза впливає на збереження й відтворення людського капіталу та середнього класу, що є основними чинниками стабільного розвитку. Це позначається на якості соціально-політичних процесів, національній ідентичності, поглиблює класове розшарування та детермінує суспільно-політичні конфлікти.

У свою чергу, адекватна демографічна ситуація є одним із основних чинників стабільності: знижує рівень аполітичності та абсентеїзму, забезпечує інклюзивність населення в політику та ефективну взаємодію громадянського суспільства й владних структур, формує довіру до влади.

Важко знайти ефективний приклад реалізації демографічної політики однієї конкретної держави. Навіть держави, близькі до України ментально й історично, не можуть надавати беззаперечний приклад нашій державі. Так, наприклад, у Польщі, яка зараз потерпає від демографічної кризи, запроваджено такий м'яко кажучи спірний метод регулювання народжуваності як заборона абортів на законодавчому рівні.

Польський уряд традиційно намагався розглядати демографічну політику як складову частину загальної соціальної політики, він активно шукає нові підходи до визначення її мети в умовах радикальних реформ.

У Чехії та Словаччині ще в кінці 80-х років урядом було прийнято документи, де пріоритетами визнавалися – створення умов для допомоги матерям та підвищення самого престижу материнства, допомога у вихованні підростаючого покоління, всебічна підготовка молоді до майбутнього

самостійного життя. Але на сьогоднішній день ці заходи не призвели до позитивних очікуваних результатів.

Тому для ефективної реалізації демографічної політики в Україні необхідно систематизувати досвід іноземних країн та визначити найбільш оптимальні методи саме для нашої держави. Весь комплекс методів здійснення демографічної політики, на нашу думку, можна представити в трьох основних групах: 1) політико-правові; 2) економічні; 3) соціально-психологічні.

Політико-правові методи включають в себе підготовку та реалізацію законодавчих актів, що регламентують шлюби, розлучення, положення дітей у сім'ї, охорону материнства і дитинства, умови зайнятості і режим праці працюючих жінок-матерів; визначають мінімальний вік вступу в шлюб, різного роду пільги для батьків, переваги при отриманні житла для багатодітних, молодих сімей, доступність засобів і методів регулювання народжуваності і под.

Ця група методів забезпечує прямий вплив і є обов'язковою для виконання. З одного боку, це забезпечує передбачуваність заходів, досить високий ступінь їх ефективності. З іншого боку, дані методи поряд з позитивними демографічними впливами часто мають і побічні негативні соціальні наслідки. Наприклад, зниження мінімального віку вступу в шлюб, хоча і може сприяти деякому зростанню народжуваності, але одночасно веде до збільшення кількості розлучень. Заборона і обмеження на аборти, хоча і викликають деяке зростання народжуваності, але в той же час сприяють збільшенню материнської смертності внаслідок проведення нелегальних абортів. Соціальні пільги матерям з малими дітьми одночасно можуть знижувати їх конкурентоспроможність на ринку праці, вести до відмови роботодавців від прийому на роботу такої соціальної групи.

Економічні методи полягають в цілеспрямованому впливі на економічні інтереси учасників управлінських відносин. На відміну від адміністративних вони мають непрямий, стимулюючий характер,

необов'язкові для виконання, їх вплив на демографічні процеси важкопрогнозований. Вплив їх на об'єкти демографічної політики також диференціюється залежно від конкретних соціальних характеристик останніх.

Досвід застосування активних економічних заходів демографічної політики в світі налічує вже понад півстоліття. Обсяг і інтенсивність різноманітних заходів економічного стимулювання народжуваності в чому визначалися економічними можливостями країн, а також гостротою демографічних проблем в них. Так, у всіх країнах Європейського союзу вже тривалий час здійснюється підтримка сімей з дітьми. Вона включає наступні напрямки:

Фінансова допомога сім'ям: сімейні допомоги; гранти на освіту; субсидії на житло, спеціальні цільові позики різним типам сімей; податкові пільги сім'ям з дітьми.

Політика допомоги жінці у здійсненні її подвійної ролі (матері та працівника на виробництві): відпустки матерям і батькам у зв'язку з народженням та вихованням дітей; спеціальні пільги жінкам щодо зайнятості (робота вдома, неповний робочий час, гнучкий графік роботи і т.д.); розвиток системи дошкільної освіти.

Політика допомоги самотнім батькам: особливі пільги у забезпеченні дитячими дошкільними установами; фінансова допомога.

Великі відмінності між країнами ЄС існували в правилах призначення допомог, особливості їх виплат (у грошовій або натуральній формі). Розміри допомоги диференціювалися в залежності від черговості народження, віку дитини або доходів сім'ї. Ще одна відмінність стосувалося вікової межі виплат (найчастіше це 18 років з подальшим продовженням на період навчання). Держава також надавало економічну допомогу сім'ям з дітьми дошкільного віку, наприклад, в окремих країнах воно повністю або частково звільняло батьків від плати за утримання дитини в дошкільному закладі. В цілому державна допомога родині на виховання дитини-дошкільника

становила 36% від середньої заробітної плати в Греції, 23% – у Великобританії, 3% – у Німеччині. Повністю витрати сім'ї на виховання дитини оплачувалися державою в Бельгії та Франції.

Тим не менш, незважаючи на значні фінансові ресурси, які прямували на підтримку сімей з дітьми, мотивацію народжуваності, істотних зрушень у даному регіоні досягнуто не було: відтворення населення в переважній більшості країн як і раніше залишається звуженим. Найпарадоксальніше, що в єдиній країні даного регіону, де воно протягом більшої частини розглянутого періоду залишалось простим – Ірландії, активного застосування економічного стимулювання народжуваності взагалі не здійснювалося.

У рамках економічної підтримки сім'ї та дитинства передбачаються також заходи, що включають: забезпечення пріоритетного стимулювання народження другої і наступних дітей шляхом збільшення розмірів одноразової і щомісячної допомоги, введення додаткових заходів матеріальної підтримки сімей; удосконалення житлової, податкової та кредитної політики в інтересах сімей з дітьми.

Хоча до основних чинників народжуваності часто відносять сприятливі умови життя, що включають високий матеріальний добробут (дохід), житлові умови та ін., більшість проведених досліджень показували наявність зворотнього зв'язку між рівнем добробуту і числом дітей. Це явище отримало назву «парадокс зворотнього зв'язку».

Подібна поведінка учасників демографічних процесів добре пояснюється теорією очікування В. Врума. Поведінка людини, згідно цієї теорії, постійно пов'язана з вибором з двох або декількох альтернатив. Мотиваційний ефект справляють не самі потреби людей, а розумовий процес, в якому індивід оцінює реальність досягнення поставленої мети і отримання бажаної винагороди. Теорія очікування стверджує залежність зусиль, які робить індивід, від усвідомлення ним реальності досягнення поставленої мети і бажаність її досягнення. Валентність або цінність заохочення – це

передбачувана ступінь відносного задоволення або незадоволення, що виникає внаслідок отримання певної винагороди.

Соціально-психологічні методи, що включають в себе: використання агітації та пропаганди в різних засобах масової інформації – пресі, радіо, телебаченні, всіх видах мистецтва і под. для направлення демографічних процесів у те русло, що обумовлюється політичними, правовими, релігійними, етичними, філософськими поглядами, які панують у суспільстві. Дані методи, як і економічні, опосередковано впливають на демографічні процеси, ефективність і ступінь їх впливу на зміну демографічних тенденцій також важко точно оцінити. Але в той же час, оскільки багато демографічних процесів і явищ викликаються не стільки економічними, скільки психологічними причинами, ці методи часто є найбільш дієвими.

У першу чергу до даних явищ належить таке важливе демографічне поняття, як репродуктивна установка, або орієнтація жінки на народження певної кількості дітей. Саме зміна репродуктивних установок є головною причиною різкого зниження народжуваності, що почалося в розвинених країнах з другої половини ХХ ст. До спонукальних мотивів, що приводить до такої зміни репродуктивних установок в сучасному суспільстві, відносяться: підвищення статусу жінки, зростання її незалежності й самостійності, розвиток індивідуалістично орієнтованої системи цінностей і відповідної їй зміни норм поведінки, в тому числі і репродуктивної.

На репродуктивні установки жінок великий вплив робить ментальність суспільства, уявлення про «ідеальну сім'ю» в масовій свідомості. В країнах, де сильні релігійні погляди, переважає традиційний погляд на сім'ю і дітей, народжуваність, як правило, вище, навіть при відсутності або більш ніж скромних економічних заходах стимулювання народжуваності. Прикладом може служити США, де адміністративні та економічні заходи демографічної політики істотно поступаються європейським, а народжуваність, тим не менш, значно вище. У Європейському союзі максимальна народжуваність також спостерігається в країнах, в яких більший вплив має релігія, населення

в хорошому сенсі «більш консервативне». Саме це, а не економічна мотивація, забезпечує збереження простого відтворення в Ірландії. Народжуваність також вище в країнах зі значною кількістю мігрантів, що мають більш високі в порівнянні з корінним населенням репродуктивні установки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз ефективності різних методів демографічної політики дозволяє зробити такі висновки:

Основною метою демографічної політики держави завжди є стабілізація населення, її можна домогтися стимулюванням активного довголіття людей.

Існуючі методи демографічної політики не завжди ефективні і не враховують довгострокових побічних явищ.

Економічні заходи виявляються ефективними далеко не у всіх випадках. Для мотивації народжуваності та впливу на репродуктивну установку їх застосування взагалі малоефективне, оскільки остання зумовлюється в основному не економічними, а психологічними факторами. Для зміни репродуктивної установки набагато ефективніші соціально-психологічні методи. Популяризація традиційних сімейних цінностей, зміцнення інституту сім'ї, залучення до участі в здійсненні демографічної політики релігійних інститутів, системи освіти, засобів масової інформації може принести більш значущі результати при значно менших витратах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк О. О. Демографічна політика як напрям дослідження політології / О. О. Вовк // Політологічні записки: Збірник наукових праць. — Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. — Вип. 1 (5). — С. 282—283.
2. Демографічна ситуація в Україні у січні 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2014/dem0114.pdf
3. Екогеографія України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://pidruchniki.com/1584072011706/ekologiya/ekogeografiya_ukrayini

4. Захаров С. В. Демографический анализ эффекта семейной политики в России в 1980-х гг. / С. В. Захаров // SPERO. — 2006. — № 5. — С. 33—69.
5. Клупт М. Формирование демографической политики в современной России: социологический анализ / М. Клупт // Социс. — 2003. — № 12. — С. 33—48.
6. Соколова О. М. Демографічна політика в Україні в контексті політики народонаселення: особливості сучасного стану / О. М. Соколова // Політологічні записки: збірник наукових праць. — 2014. — Вип. 1 (9). — С. 220—226.
7. Соколова О. М. Демографічна політика як актуальний об'єкт сучасної політології / О. М. Соколова // Панорама політологічних студій : Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. — 2013. — № 11. — С. 52—59.
8. Стратегії розвитку України: теорія і практика [Текст] / [Національний ін-т стратегічних досліджень ; ред. О. С. Власюк]. — К. : НІСД, 2002. — 864 с.
9. Rudolf K. Grundriss zu einem System der Politik / Kjellen Rudolf. — Lpz., 1920. — 128 s.